

“Mijn lieve zieltje!” Brieven van Martin Heidegger aan zijn vrouw Elfride 1915 – 1970

G. Heidegger (red.)

Kampen (Ten Have) 2007

463 p., ISBN 9789025956462, € 29,90

Nog maar drie jaar geleden verscheen de vertaalde briefwisseling tussen de filosoof Martin Heidegger (1889-1976) en de filosofe Hannah Arendt (1906-1975), zijn leerlinge en geliefde.¹ Nu, 80 jaar na het verschijnen van Heideggers hoofdwerk *Zijn en tijd*, is het de beurt aan de brieven aan zijn vrouw Elfride Heidegger-Petri (1893-1992). Kleindochter Gertrude voerde de redactie.

Op de achterzijde van het boek heet deze publicatie een ‘unieke biografie in briefvorm’ en niet ten onrechte. De brieven laten iets zien van de overspelige echtgenoot en bezorgde en ontroerde vader, van de lankmoedige frontsoldaat, van de liefhebber van natuur en eenvoudig leven, van de ogenschijnlijk door zijn managementtaken verveelde bestuurder, maar vooral van de filosoof en visionair die Heidegger was of tenminste wilde zijn. Een aantal belangrijke aspecten van zijn persoon treden er voor het voetlicht. Daarnaast geeft de biografie natuurlijk ook een portret van Elfride door de ogen van haar echtgenoot.

Tegelijkertijd is dit ook een gevaarlijke biografie. Gevaarlijk vanwege het eenzijdige zicht dat de brieven bieden op het leven van de filosoof. Daaraan moet worden toegevoegd dat de selectie die de geadresseerde tijdens haar leven heeft doorgevoerd ongetwijfeld rigoureuus was. Van de machtsgreep van Adolf Hitler (30-1-1933) tot het begin van de Tweede Wereldoorlog (1-9-1939) heeft de redacteur slechts 12 brieven gepubliceerd, die ze de moeite waard vond. In de jaren 1933-1936 vallen hierdoor gaten van respectievelijk anderhalf jaar, een jaar en vijf maanden! En het gaat daar om een cruciale en nog altijd omstreden periode, waarin Heideggers publieke en intellectuele leven dus amper aan bod komt.

Wel wordt uit de biografie duidelijk dat het verwijt van antisemitisme niet ten onrechte wordt gemaakt. Niet van het platte antisemitisme van de racistisch-biologische soort, dat toentertijd populair was, maar van het onder intellectuelen meer courante culturele type, dat destijds ook door de rooms-katholieke kerk werd voorgestaan. En zo beklagt Heidegger zich over de “verjoodsing” van de universiteit en heeft hij het over “de Joden!” die hem als bijzonder hoogleraar in Marburg op een (te) klein salaris hadden gezet. Of hij ziet een noodzaak tot hamsteren wanneer joodse handelaren veel vee komen opkopen en (dus) vleesschaarste en hogere prijzen dreigen.

Die negatieve joodse invloed op de maatschappij komt, in Heideggers perspectief, voort uit de culturele sfeer waarin joden opgroeien en leven, en die is verbeterbaar. Vandaar ook dat hij niets tegen joden op zich heeft. Hij onderhoudt persoonlijke relaties, helpt joodse studenten en promovendi vooruit en, natuurlijk, de liefde van zijn leven, de beeldschone Hannah Arendt, is van joodse komaf. “En aan mijn verhouding met jou kan ik...al helemaal niet tornen”, schrijft hij haar in 1932 of 1933 wanneer ze bezorgd informeert over geruchten omtrent Heideggers antisemitisme. Maar “Voor het overige ben ik thans in universitaire kwesties precies zo’n antisemiet als 10 jaar eerder...”²

Misschien moet daarom het breken met zijn joodse vrienden en kennissen en het verwijderen van de opdracht aan zijn joodse leermeester Edmund Husserl in *Zijn en tijd* na 1933 eerder worden gezien als een daad van tamelijk plat opportunisme. Net als in de jaren ’10, toen de liefde die hij als katholieke man voor de protestante Elfride Petri had opgevat in het geheim en vaak per brief werd onderhouden. Een gemengde relatie, een gemengd huwelijk, had zijn filosofische carrière kunnen schaden.

In verband hiermee, maar het is in de briefwisseling een zelfstandig en veel terugkerend element, staat zeker het grote roepingsbewustzijn van de *Daseinsfilosoof* uit Messkirch. Door het onderwijs aan jonge studenten kon het denken een nieuwe wending krijgen. Het intellectuele zaad dat hij tijdens zijn colleges uitstrooide kon vervolgens in het verborgene zijn werk doen, ook al twijfelde Heidegger soms omtrent de uitwerking van zijn woorden.

Deze twijfel verklaart misschien ook Heideggers gemengde gevoelens bij het academische milieu waarin hij verkeerde. Aan een kant was er afkeer van vooral de universiteit die aan een “innerlijk falen” leed, omdat het niet vanuit één idee werkte. Over het “wezen van de universiteit” dacht Heidegger al in 1918 na, en wel aan de hand van idealen die zijn eigen en jongere generaties in de jaren ’10 en ’20 zouden kleuren en de opkomst van het nazidom mede mogelijk maakten: weg van de moderne tijd en terug naar de natuur, het volkse, het oorspronkelijke. En niet, zoals collega-filosoof Karl Jaspers hem begin 1933 vraagt, werkt hij het centrale idee uit in een brochure, maar enkele maanden later in de beruchte *Rektoratsrede*. De brieven zwijgen wanneer de kersverse rector van de universi-

teit van Freiburg in SA uniform als eerste het *Führerprinzip* op de Duitse universiteit toepast en de universiteit een nieuwe opdracht meegeeft: Duitsland. Aan de andere kant en ondanks alles leefde in Heidegger ook het verlangen op de universiteit actief te zijn, wat blijkt wanneer hij als “meeloper” met de nazi’s een *Berufsverbot* krijgt opgelegd (1946-1951).

Uiteraard komt ook het persoonlijke leven aan de orde. Het meest springt wel Heideggers gecompliceerde huwelijksleven in het oog. Het blijkt niet enkel uit de hier gebundelde brieven zelf maar ook uit het nawoord van Heideggers tweede zoon Hermann (*1920) die voor het eerst opbiecht buitenechtelijk te zijn. Trouwens, achter dit gegeven steekt wellicht dezelfde reden als achter de brieven, namelijk de soms langdurige afwezigheid van de filosoof van vrouw en familie.

Kort voor zijn huwelijk in 1917 schrijft hij niets te zien in “burgerlijke apenliefde” of een “verstandshuwelijk”, maar bekent tegenover zijn Elfride ook dat hij niet weet wat “echte liefde in volle werkelijkheid betekent”. Hij hoopt het na zijn huwelijk te vinden, maar vermoedelijk en zeker afgaand op stijl en intensiteit van de brieven, gebeurde dit bij Hannah, niet bij Elfride. Een vergelijking van de correspondenties tussen Martin, Elfride en Hannah leert namelijk dat de brieven aan zijn vrouw eerder *verheven* en zakelijker van aard zijn, echter, die aan zijn studente Hannah Arendt in de jaren '20 juist *gepassioneerd*. En daar lijkt bovendien een andere passie in het spel dan die de redacteur van de brieven bedoelde: de talrijke overspelige relatie zou de filosoof vooral nodig hebben gehad om de creatieve motor draaiende te houden. Soms langer lopende relaties blijven elkaar opvolgen, zo ook meerdere huwelijks crises.

En ongetwijfeld heeft Elfride zeer bijgedragen aan de schier eindeloze intellectuele productie van haar man, de filosoof die zijn ideeën in zijn brieven uiteenzet: de universiteit, de fenomenologie, de eigen weg die hij moet gaan, en de liefde voor de geboortegrond – waartoe Elfride de aanstoot gaf. Echter, wanneer Hannah het oog van de meester treft – ze is afwezig in de correspondentie van de tweede helft van de jaren '20 – zijn het eerder de bestuurlijke verwickelingen op en rond de universiteit die hij aan zijn vrouw voorlegt.

Hoe goed kun je iemand kennen, 80 of 90 jaar terug in de tijd? De brieven aan Elfride – “Mijn lieve zieltje” – laten zien hoe moeilijk dat is. Heidegger voelde een zekere afstand tot het alledaagse, de opeenvolging van gebeurtenissen die journalisten in hun nieuwsberichten beschrijven. Het oorlogsleed bijvoorbeeld is voor Heidegger het gevolg van technisch beheersingsdenken. Daarom preludeert de geallieerde oversteek van de Rijn niet op groter menselijk lijden, maar wordt een opmaat voor “de boze chaos die spoedig over de geboorteakkers van Hölderlin razen”. (Friedrich Hölderlin was Heideggers favoriete dichter die hij zijn leven lang heeft bestudeerd.) “Maar”, schrijft Heidegger aan zijn Elfride, “het denken houdt me op de been”. Want het is mogelijk, zo meent de filosoof, dat de steeds donkerdere wolken die zich in oorlogstijd en daarna boven de Westerse beschaving samenvakken een verlossend geheim verhullen. Op de onthulling kan het denken niet actief ingrijpen maar daarvoor kan het zich wel afwachtend openstellen.

Deze afstand tot het alledaagse kan mede verklaren waarom Heidegger weigerde zijn levensloop met zijn werk te verbinden, en waarom hij niet autobiografisch wilde spreken. Maar *menslich, allzumenschlich* was er natuurlijk wel een en ander dat om discretie vroeg. Het is aan de lezers van nu om de puzzelstukken aan elkaar te leggen. Leest naast *Mijn lieve zieltje!* ook de briefwisseling met Hannah Arendt en, zo u wilt, de publicaties van adepten en critici. Het beeld wordt rijker maar ook duisterder. Er blijken verschillende Heideggers te bestaan. Om de echte te laten opstaan volstaat deze ene, zonder meer interessante biografische briefwisseling niet. Ze vult ander materiaal aan en wordt er zelf wezenlijk door aangevuld. (FH)

---

¹ Hannah Arendt, Martin Heidegger. *Brieven en andere getuigenissen 1925 tot 1975. Uit de nalatenschap*, U. Ludz (red.), Amsterdam (Atlas) 2004.

² Hannah Arendt, Martin Heidegger, p. 70-71.